

MISCELLANEA

Korvin Gábor

Nyelvcsúfoló – egy Kmoskó-idézet ürügyén

Ormos István nemrég megjelent Kmoskó-életrajzában¹ idézi Kmoskó szíriai tanulmányútján írt sorait: „Az idegent megőrtjítik az arabok erős tüdeiből előtörő furcsa torokhangok, amelyek veszedelmesen hasonlítanak ahhoz a sztakátóhoz, amelyet a számár ordításának fortisszimója előtt hangoztat próbaképen.”

Egy korábbi utazó, az *El Camino de Compostela* 12. századbeli francia zarándoka, a navarraiak beszédéről mondja, hasonlóképpen: „Nyelvük a kutyaugatásra emlékeztet.”² Galénoszt³ a görögön kívül, amelyet tökéletesnek tartott, minden más nyelv a kutyaugatásra vagy a békabrekegésre emlékeztette. Az andalúz költő, Ibn Ḥazm (994–1064) *Al-ihkām fī usūl al-ahkām* című könyvében⁴ Galénosznak támad: „az mond ilyent, aki csak hallja az idegen nyelvet, de nem érti”.

Számos további példát találunk az idegen nyelv hangjainak, lejtésének hangutánzó szavakkal való leírására (*onomatopoeia*). Egy középkori latin mondás⁵ szerint *balant Itali, gemunt Hispani, ululant Germani, cantant Galli* ’az olaszok bégetnek, a spanyolok siránkoznak, a germánok ordibálnak, a gallok énekelnek’. Nivardus 1150 körül írt *fabliau*-ja, az *Ysengrimus*,⁶ számárhoz hasonlítja a „durva németet”, akinek „csikorgó szavak törnek ki bajor torkából” (*Teutonicus miser et rudis est ut papa salignus, / Stridule urba liquans*). A 11. századbeli német zarándokot viszont az olasz templomokból kiszűrődő gregorián dallamok idegesítik, farkasüvöltésre emlékeztetik.⁷ Li Jen-Sou kínai krónikás (629 körül) a sztyeppei *kao-kü* nomád törzsről írja (a *kao-kük* farkastól való származásának

<http://dx.doi.org/10.24391/KELETKUT.2018.1.141>

¹ Ormos István, *Egy életút állomásai. Kmoskó Mihály, 1876–1931*. Budapest, 2017, 103.

² Paula Gerson–Annie-Shaver Crandell–Alison Stones, *The Pilgrim’s Guide to Santiago de Compostela. A Critical Edition*. II. London, 1998, 28–31; Claire Vanessa Weeda, *Images of Ethnicity in Later Medieval Europe*. (Doktori disszertáció) Amsterdam, 2012, 8.

³ Galénosz Klaudiosz (Kr. u. 130–200), görög orvos, filozófus.

⁴ Ibn Ḥazm al-Andalūzī, *Al-ihkām fī usūl al-ahkām*. I. Beirūt, 1980, 29.

⁵ Harald Weinrich, *Anekdotisches zur spanischen Sprachgeschichte im Siglo Oro*. In: *Italic and Romance. Linguistic Studies in Honor of Ernst Pulgram*. (Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science, 18/4.) Ed. by Herbert John Izzo. Amsterdam, 1980, 263–272.

⁶ Jill Mann, Introduction. In: *Ysengrimus. Text and Translation, Commentary and Introduction*. Leiden, 1987, 165–167.

⁷ Weeda, *i. m.*, 236; Pietro Fedele, *Accenti d’italianità in Montecassino nel medioevo. Bollettino dell’Istituto storico italiano* 47 (1932) 15.

legendájára utalva):⁸ „népük szeret a hangot nyújtva hosszan énekelni, ami még olyan is, mint a farkasvonítás.”

A népmondák *blason populaire* csoportjába sorolt, nálunk is népszerű falucsúfolók gyakori eleme a szomszédos falu beszédmódjának vagy egy etnikum nyelvi sajátosságainak kigúnyolása.⁹ Itt csak két példát közlök az idegen beszéd állathanghoz hasonlítására Berze Nagy János¹⁰ és Bereznai Zsuzsanna¹¹ gyűjtéséből:

1) *A marócsaiakat hadaró, hangos beszélgyikről „verebeknek” csúfolják.*¹²

2) *Kárász falu Bekőcce. Kárászok. Íty hittük á bekőccijékét, mer azok méktártották á kárászkodásukat, mer mikor nálunk á bányatelepre á bekőcci csápát elgyöt fudbálozni, akkor á bekőcci drukkerek úty kijábálták, hoty pászidi páji vágy ottéglá, mi még nem tuttuk, hoty téglára ván-é szó vágy ott ég valami. Nagyon elnyújtották á beszédét.*¹³

Az idegen beszéde néha olyannyira furcsa, hogy csak zajhoz, zörejekhez mérhető. A 11. századbéli Nagy Szent Gergely-életrajzban a németek „részeg toroka” már kész a szép énekre, de csak „modulálatlan hangok jönnek elő, ahogy a parasztszeker nyikorog hegymenet a rossz úton”.¹⁴ Korszakalkotó *Linguistic Survey* című művének előszavában¹⁵ Grierson egy apokrif, állítólag az afgánok között kerengő legendát mesél el (lábjegyzetbe rejtve), mely szerint Salamon király elküldte nagyvezérét, Aszafot,¹⁶ hogy mintákat gyűjtsön a föld összes nyelvéből. Elvégezvén feladatát, a vezér a zsúfolt fejedelmi udvarban példamondatokat olvasott fel a nyelvekből, amíg a pastuhoz nem ért. Akkor megállt, elővett egy köcsögöt, megzörgetett benne egy követ. „És így beszéltek az

⁸ Csongor Barnabás, *Kínai források az ázsiai avarokról*. Budapest, 1993, 72.

⁹ Szendrey Zsigmond, Falucsúfolóink. *Ethnográfia* 37 (1927) 30–39; Bereznai Zsuzsanna, Falucsúfolók Eger vidékén. In: *Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve – Annales Musei Agriensis* 22. Szerk. Bodó Sándor–Petercsák Tivadar. Eger, 1986, 231–276.

¹⁰ Berze Nagy János, *Baranyai magyar néphagyományok*. II. Pécs, 1940, 596.

¹¹ Bereznai, *i. m.*, 244. Köszönettel tartozom dr. Bereznai Zsuzsannának, hogy ezt a ritka gyöngyszemet tudomásomra hozta. Hogy a „kárászkodás” hangutánzás-e, kérdéses, hiszen a kárász – mint halfajta – nemigen beszél, talán csak Morgenstern versében, ld. a *Fisches Nachtgesang* című verset: Christian Morgenstern, *Galgenlieder*. (Reclam Universal Bibliothek, 276.) Leipzig, 1966, 276.

¹² Berze Nagy János gyűjtötte Kákicsón, 1934-ben.

¹³ Bereznai Zsuzsanna gyűjtése, ld. Bereznai, *i. m.*, 244.

¹⁴ Vita Gregorii Magni II. In: *Patrologia Latina*. LXXV. Acc. Jacques-Paul Migne. Parisiis, 1902, Col. 90D–91A; Paul Meyvaert, Rainaldus et malus scriptor Francigenus. Vowing National Antipathy in the Middle Ages. Five Discourses on Desire, Sexuality and Gender in Northern France around 1200. *Speculum. A Journal of Medieval Studies* 66 (1991/4) 743–978; Weeda, *i. m.*, 236.

¹⁵ George Abraham Grierson, *Linguistic Survey of India*. I/1. Calcutta, 1927, 2.

¹⁶ Asaf bin Barahiyā, Salamon király nagyvezére és bizalmasa. Néhány exegéta szerint ő volt az, aki Sába királynője (arabul Bilkis az neve) trónját elvitte Salamonhoz (*Korán* 27:39–40). Asaf szerepel az *1001 éjszakában* is, de a fenti történetnek nem leltem nyomára.

afgánok” – mondta. Grierson forrása, bár nem nevezi meg, valószínűleg Leach 1839-ben írt vázlatos pastu nyelvtana volt,¹⁷ ahol egy azonos történetben a király és a vezére nincs megnevezve. Leach megemlíti, hogy a legendát az árja nyelvcsaládba tartozó maráthi nép is ismeri, a dravida nyelvcsalád kannada nyelvén beszélőket csúfolják vele¹⁸. (Ha igaz a legenda, akkor Asaf bin Barhīyā volna az első, aki az emberi beszédet hangszerrel szintetizálta. Vagy Siva isten az, aki kozmikus tánca közben dobveréssel tanította a bölcs Agastyát a tamil nyelv szabályaira,¹⁹ amit a nagy nyelvész az *Aggattiyamban* megörökített? Talán a primitív népek varázslója az, aki az érettségi és metélési szertartásokon furulyajátékával példázta az ősök hangját?²⁰)

Az egyes hangok rossz ejtése is okot adhat csúfolódásra. Ismét magyar (Eger környéki) példával:²¹ *Á bátriják nem tuggyák kimondani, hoty kompér, hanem ász monygyák, hoty kolompér.* A történelem viharaiban az ilyen hangtévesztéseknek gyakran tragikus következményei voltak. A Bírák 12,5–6 szerint Jiftach katonái negyvenzret öltek meg az ephraimi szökevények közül a Jordán gázlójánál, mert nem tudták kiejteni a *shin* (ש) betűvel jelölt hangot és a *šibbolet* helyett *sibboletet* mondtak. Jézus korában a Galilea-belieket felismerték kiejtésükről. „Az ott állók körülfojták Pétert és bizonygatták: de bizony közédük [a tanítványokhoz] tartozol te is, hiszen beszéded elárul” (Máté 26,72), és Péter csak Mestere harmadszori megtagadásával mentette meg az életét.

Gyakori hangtévesztés a *betacizmus*, amikor a *v* hang *b*-vé változik. Híres példája az 5. századbéli tarracói (ma Tarragona) felirat, ahol *vixit* ’élt’ helyett *bixit* ’ivott’ szerepel: *Ringilio requiescat in pace, bixit an[nos]...* (Ringilio nyugodjék békében, ivott [sic] ettől-eddig...²² Valószínűleg Julius Caesar Scaliger olasz származású, Franciaországban tevékenykedő tudóstól (1484–1558) ered a *beati hispani quibus vivere est bibere* ’boldogok a spanyolok, akik számára az élet ivás’, amit aztán sok más népre alkalmaztak – többek között John Beames összehasonlító árja nyelvtanában²³ a bengáliakra és az orijákra: „A bengáli és az orija csak egy karaktert ismer a két hangra [a *v*-re és a *b*-re] ... Hasonlítanak Nápoly lakóihoz, akikről ez a mondás járja: *felices quibus vivere est bibere.*” Aztán maró gúnnyal, igazi „orientalistaként” (az Edward Said-i értelemben)²⁴

¹⁷ Robert Leach, *A Grammar of the Pashtoo, or Afghanee Language. Journal of the Asiatic Society of Bengal* 85 (1839) 1–16.

¹⁸ Leach, *i. m.*, 3.

¹⁹ V. Kannaiyan, *Scripts in and Around India*. Madras, 1960.

²⁰ Adolf Ellegard Jensen, *Beschneidungen und Reifzeremonien bei Naturvölkern*. Stuttgart, 1933, 151.

²¹ Bereznai, *i. m.*, 244.

²² Géza Alföldy, *Die römischen Inschriften von Tarraco*. Berlin, 1975, Tafel 156, Nr. 989.

²³ John Beames, *A Comparative Grammar of the Modern Aryan Languages of India: to Wit Hindi, Punjabi, Sindhi, Gujarati, Marathi, Oriya, and Bengali*. London, 1872 (New Delhi, 1970²), 74.

²⁴ Edward Said, *Orientalizmus*. Budapest, 2000.

hozzáteszi: „Csakhogy a bengáli a szőlőtő pompás nedve helyett iszapos árokvizet iszik, amelyben a szomszédjai már megmosdottak, ruhát mostak, és állataikat is lefürdették.”

Amár említett²⁵ *Pilgrim's Guide*-ban a teljes idézet így hangzik: „[Anavarriaiak nyelve] kutyaugatásra emlékeztet, mert beszédük *barbár*.” A *barbár* szó maga is hangutánzó, a görög számára minden más nyelv, lett légyen perzsa, méd vagy főniciai, érthetetlen halandzsza volt, *bar-bar-bar* (innen a *βάρβαρος*). Hasonló értelmű, és talán szintén hangutánzó, a szanszkrit/hindi *mlechha* (म्लेच्छ) szó, ami idegenekre vagy a szanszkritot hibásan beszélő bennszülöttekre utalt.²⁶

Az Újszövetség görög (*koiné*) szövege az 1Kor 14,11-ben a ’valaki, akivel lehetetlen egymást megértenünk’ értelemben használja a *barbár* kifejezést: *ἐὰν οὖν μὴ εἰδῶ τὴν δύναμιν τῆς φωνῆς, ἔσομαι τῷ λαλοῦντι βάρβαρος καὶ ὁ λαλῶν ἐν ἐμοὶ βάρβαρος*. Az eredetihez ragaszkodó St. James bibliafordításban: *Therefore, if I know not the meaning of the voice I shall be unto him that speaketh a barbarian, and he that speaketh shall be a barbarian unto me.*²⁷ Ne feledjük a kontextust! Kmoskó kortársa és paptársa, Schütz Antal figyelmeztet,²⁸ hogy Szt. Pál mondása a Szentlélektől megszállt hívek öntudatlanul áradó „nyelveken beszélésére” (*glosszolália*) vonatkozik.

Az első keresztes háború arab krónikái a „*barbár*” szóval jellemzik a „frank”²⁹ (arabul *franji*) harcosok beszédét, így pl. Usama ibn Munqidh (1095–1188) krónikájában, a *Kitāb al-i'tibār*ban.³⁰ *مجتازا في السوق وامرأة إفرنجية تعلقت بي وهي تيربر* „ahogy átvágtam a piactéren, egy frank asszony belém kapaszkodva valamit motyogott a nyelvükön, amit nem értettem”. Figyeljük meg a mondatban a *بَرَبَر* (*barbara*) igét, amit az arab nyelv a felizgatott, tolongó *állatok* (!) hangjának leírására is használ.³¹ A modern politikai/történelmi diszkurzusban a *barbár* a *keresztes* szó *epitheton ornans*a lett, de a klasszikus arab

²⁵ Ld. a 2. lábjegyzetet!

²⁶ Aloka Parasher, *Mlecchas in Early India. A Study in Attitudes Towards Outsiders up to AD 600*. New Delhi, 1991.

²⁷ <https://www.biblegateway.com/versions/King-James-Version-KJV-Bible/>.

²⁸ Ld. A glosszolália. Hittudományos kísérlet. In: Schütz Antal, *Titkok tudománya*. Budapest, 1949, 163–196.

²⁹ A „frank” keresztesek között Európa majdnem minden nyelve és nációja képviselve volt. Foucher (vagy Fulcher) de Chartres (kb. 1059–1127) 1096-ban így ír erről: „Voltak közöttük frankok, flamandok, frízek, gallok, allobrogok (egy ókori kelta törzs neve), lotaringok, németek, bajorok, normanok, angolok, skótok, aquitanok, olaszok, dákok, bretonok, görögök és örmények. Ha egy Breton vagy teuton kérdezett valamit, nem válaszoltam, mert nem értettem.” Ld. Edward Peters, *The First Crusade. The Chronicle of Fulcher of Chartres and Other Source Materials*. Philadelphia, 1998, 68.

³⁰ Hartwig Derenbourg, *Ousāma ibn Mounkidh. Un Émir syrien au premier siècle des Croisades (1095–1188)*. II. *Texte arabe de l'autobiographie d'Ousāma*. Paris, 1886, 103. Köszönöm Iványi Tamásnak, hogy felhívta a figyelmemet erre az adatra.

³¹ Ld. például a <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/> arab–arab online szótárban (2017. december 19.): *بَرَبَرُ الْخَيْوَانِ: عَلَا صَوْتُهُ وَارْتَفَعَ عِنْدَ هَيْجَاهِ*

történetírók (Ibn al-Aṭīr, Al-Maqrīzī stb.) beérték a „legyen átkozott” kifejezéssel és szinonimáival. „Raymond St. Gilles, a frank (legyen átkozott), találkozott Qilij Arslánnal...” – írja Ibn al-Aṭīr az *Al-Kāmil fī al-tārīḥ*ban.³² Gondoljunk a kultúrtörténész Johan Huizinga (1872–1945) ítésére:³³ „A csatában mindkét félnek el kell ismernie a szabályokat, másképp nem érvényesek. [...] De ha a harc olyanok ellen irányul, akik kisebb értékűek, mint mi – akár barbároknak, akár másnak nevezzük őket –, akkor az erőszak minden korlátozása megszűnik...” (kiemelés tőlem).

A nyelvi versengésben, jaj, a vesztesnek! A közkedvelt, nem autentikus hadisz szerint³⁴ az arab a mennyország nyelve, az afgán (pastu) a pokoló. Egy másik szólásmondás szerint³⁵ az arab nyelv a tudomány (*‘ilm*), a török nyelv az ügyesség (*hunar*), az urdu nyelv a „só”, míg az afgánnak a „szamárbögés” kitüntető cím jut.

Az iszlám előtti arab törzsek ócsárlási versenyeinek³⁶ (*mufaḥāra*, *munafāra*) ránk maradt szövegeiben nem találtam „nyelvcsúfolót”. Reménytelibb lelőhely lenne a nagy múltú (és a mai napig művelt!)³⁷ perzsa-arab *munāzara*-irodalom, melyben állatok és élettelen tárgyak,³⁸ emberi szokások és tulajdonságok,³⁹ valások⁴⁰ csapnak össze, dicsérve saját kiválóságukat és becsmérelve az ellenfelet.

³² Ibn al-Aṭīr, *Al Kāmil fī al-tārīḥ*. Ed. by Carl Johan Tornberg. Beirut, 1965–1966. Idézi Françoise Micheau, Ibn al-Aṭīr. In: *Medieval Muslim Historians and the Franks in the Levant*. Ed. by Alex Mallett. Leiden, 2014, 73.

³³ Johan Huizinga, *Homo ludens. Kísérlet a kultúra játék-elemeinek meghatározására*. Ford. Máthé Klára. Budapest, 1944, 109.

³⁴ Leach, *i. m.*, 3. A paštu költő, Amīr Ḥamza Shinwārī (1907–1994) erre utal gyakran idézett versében: اغيار خو وايي د دوزخ ژبه ده – زه به جنت ته د پښتو سره خُم (*Ağyār kho wāyī da dozakḥ žaba da / Za ba jannat tad a pakhto sara zam* 'Bár ellenségeink azt mondják, ez a pokol nyelve / Én paštu szavakkal ajkamon megyek a mennybe').

³⁵ Uo.

³⁶ Huizinga, *i. m.*, 135.

³⁷ Clive Holes–Said Salman Abu Athera, *Nabati Poetry of the United Arab Emirates*. Ithaca, 2011. Olyan modern szócsatákat is közöl, mint *A kávé és a tea vitája* vagy *A gyöngyhalászat és az olajkutak vitája*.

³⁸ Ld. például a kecske és az olajfa vitáját a *Draxt-i-āsūrīg*ban: Aḥmad Tafažžolī, *Draxt i āsūrīg*. In: *Encyclopaedia Iranica*. <http://www.iranicaonline.org/articles/draxti-asurig> (2017. december 21.); kilenc vitaköltemény található a 14. században írt *Sāfīna-yi Tabrīzī*ben (Abu'l Majd Muhammad ibn Mas'ud Tabrizi, *Sāfīne-ye Tabriz. A Treasury of Persian Literature*. Tehran, 2001); Mohammad Fuzūlī, *A fū és a bor vitája*. Ford. Péri Benedek. Budapest, 2016, stb.

³⁹ Például: Egy férfi és a tudós nő [a vándorprédikátor Sitt al-Maskāyih] vitája arról, hogy a fiú vagy a lány-e a jobb szerető. Ld. Richard E. Burton, *Arabian Nights with Introduction and Explanatory Notes*. V. London, 1885, 163–164.

⁴⁰ Moritz Steinschneider, *Polemische und apogetische Literatur in arabischer Sprache zwischen Muslimen, Christen und Juden, nebst Anhängen verwandten Inhalts*. Leipzig, 1877; Ács Pál–Petneházi Gábor, *Késhegyre menő vita 1571-ben Murád dragomán (Somlyai Balázs) és Arnoldus Maulius között*. In: *MONOKgráfia. Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*. Szerk. Nyerges Judit–Verők Attila–Zvara Edina. Budapest, 2016, 39–45. A műfaj szellemes paró-

Népek kiválóságáról is ismertünk *munāzarát*, jelesül ‘Ali bin Aḥmad Asadi Ṭusi perzsa költő⁴¹ (szül. 390/999–1000, megh. 465/1072–1073) kaszídáját, az ‘*Arab o ‘ajamot*, amelyben a perzsák és az arabok méretnek össze, de nyelvek versengésére, különösen egy másik nyelv kicsúfolására nem találtam példát.

Egy Kmoskó idézet ürügyén elkalandoztunk (Goldziher és Ormos István kedvenc szavával „exkurzust” tettünk) a nyelvi súrlódások, összeférhetetlenség, csúfolkodások nagy témájában. Láttuk, hogy a különböző nyelvcsaládokba tartozók furcsállják leginkább egymás beszédét: a magyar-szlovák Kmoskó az arabét; az újlatin francia zarándok a *lingua ibericát* beszélő navarraiét; a német és az olasz kölcsönösen egymásét; az árja indiai a dravidáét, a szír emír a frankét. Huntingtontól⁴² tudjuk, hogy a nyelvcsaládokat elválasztó határok törésvonalak, amelyek mentén – ha nem is földrengések – állandóan civódások, villongások törnek ki, mert sajnós „ha nem gyűlöljük azt, amik nem vagyunk, nem szeretjük azt, amik vagyunk”.⁴³ És így jutunk el a filológus keletkutató feladatához és felelőségéhez. Ibn Ḥazm nemes gondolatát (amit „contra Galenus” fejtett ki)⁴⁴ tovább víve: értsük meg az idegen nyelvet, hogy megszeressük hangzását, és szeressük meg hangzását, hogy megszeressük beszélőit.

diája Heine *Disputation* című verse: Heinrich Heine, *Gedichte*. Berlin–Weimar, 1982, 490–505.

⁴¹ Djalal Khalegi Motlagh, Asadī Ṭūsī. In: *Encyclopaedia Iranica*. <http://www.iranicaonline.org/articles/asadi-tusi> (2017. december 23.)

⁴² Samuel Huntington, *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. (Ford. Gázsity Mita, Gecsényi Györgyi és Pusztai Dóra). Budapest, 1999.

⁴³ Huntington, *i. m.*, 4, idézi a mondást Michael Didbin *Dead Lagoon* című regényéből.

⁴⁴ Ld. a 4. lábjegyzetet!